

ΠΑΡΑΣΚΕΥΑΣ Μ. ΣΑΜΑΡΑΣ

Η ΑΦΥΠΝΙΣΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
1821 - 1881

*Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα τῆς Κυπριακῆς Ἑταιρείας Ἱστορικῶν
Σπουδῶν, τόμος Γ' (1996)*

Λευκωσία 1997

Η αφύπνιση του Κυπριακού Ελληνισμού 1821 - 1881

Παρασκευάς Μ. Σαμάρας

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη, που δεν αποτελεί παρά ελάχιστη προσφορά στην Κυπριακή Ιστοριογραφία του 19ου αιώνα, συγκεντρώνονται πληροφορίες από δημοσιεύμενο αλλά και ανέκδοτο αρχειακό υλικό σχετικό με το θέμα της εθνικής και πνευματικής αφύπνισης του Κυπριακού Ελληνισμού τον 19ο αιώνα και τη σχετική συμπεριφορά του μέσα στο χώρο του.

Πολλά ιστορικά στοιχεία μέσα από τα οποία καταδεικνύεται η παράλληλη εθνική αφύπνιση του κύριου Ελλαδικού κορμού, της Κρήτης των νησιών, της Μικρασίας και της Κύπρου, όπως επίσης και η έμπρακτη προσφορά των Ελλήνων της Κύπρου, τόσο στην αναγέννηση του πρώτου σύγχρονου ελληνικού κράτους, όσο και στην επέκταση των συνόρων του στα εδάφη που πλειοψηφούσε η Ελληνική εθνότητα, στους μετέπειτα χρόνους, είναι ήδη γνωστά, από μια περιορισμένη βιβλιογραφία και μερικές σημαντικές, πλην όμως ολιγοσέλιδες μελέτες. Το ανέκδοτο υλικό που θα παρατεθεί εμπλουτίζει και τεκμηριώνει τις σχετικές απόψεις για το συγκεκριμένο θέμα.

Η ΤΕΛΕΥΤΑΙΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Παρά την έμπρακτη προσφορά των Κυπρίων στην ελληνική πολιγενεσία, οι πατριωτικές εκδηλώσεις και η έκφραση του εθνισμού τους μέσα στο ίδιο τους το νησί, απουσίαζαν. Αυτό βέβαια, δεν προκαλεί ερωτηματικά, γιατί σε τόπο υπόδουλο, τουρκοκρατούμενο, όπως ήταν η Κύπρος κάθε ελεύθερη εκδήλωση του πατριωτισμού των κατοίκων είχε πολύ βαριές συνέπειες, και οι Έλληνες του νησιού είχαν πικρή εμπειρία, αφού η μνήμη των σφαγών του 1821 (αλλά και του 1827 και του 1833) ήταν ακόμη νωπές. Τα μηνύματα, της επανάστασης του 1821 είχαν φτάσει με τον ένα ή τον άλλο τρόπο σ' όλα τα χωριά του τόπου.

Οι υπόδουλοι «Ρωμιοί» του νησιού είχαν επίγνωση των αιτίων της σφαγής από τα στρατεύματα του Μουχασίλη. Εθεωρούνταν επικίνδυνοι, ως ομόγλωσσοι, όμαιμοι και ομόδοξοι των Ελλήνων του Μωριά και της Ρούμελης. Το γεγονός εξάλλου ότι μεγάλοι αριθμοί εύρισκαν διαφόρους τρόπους για να εγκαταλείπουν λαθραία το νησί παρά τις επί ποινή θανάτου απαγορεύσεις, να μεταβαίνουν στην Πελοπόννησο και να πολεμούν με τους άλλους Έλληνες, πιστεύω ότι αποτελεί σοβαρότατο τεκμήριο για το πώς ένοιωθαν και τι πίστευαν για τους εαυτούς τους οι Κύπριοι τότε.

Θα περίμενε ίσως, ο ερευνητής, ή ο απλός αναγνώστης, να εντοπίσει στην περίοδο ακριβώς μετά την επανάσταση και σύσταση του Ελληνικού κράτους μια αλλαγή στη νοοτροπία των ραγιαδών ή «ρωμιών» του νησιού, μια πιο ελεύθερη έκφραση και την Ελληνικότητα να αποκαλύπτεται χωρίς φραγμούς.

Δυστυχώς, όπως ήδη αναφέρθηκε, κάτι τέτοιο δεν παρατηρήθηκε. Τα κοινωνικοπολιτικά δεδομένα της εποχής (τούρκικη κατοχή, καταπίεση, τρομοκρατία, αρνητικός διεθνής παράγων κλπ) στάθηκαν τροχοπέδη στην αλλαγή αυτή.

Ελληνική υπηκοότητα και καταπίεσεις

Για όποιον μελέτησε επισταμένα και ενδελεχώς την Κυπριακή Ιστορία, μέσα από τα διάφορα αρχεία και τις πηγές, ο λόγος της αποφυγής ακόμα και της απλής αναφοράς των λέξεων Έλληνας, Ελλάδα, Ελληνικό κλπ. είναι σαφέστατος. Δεν έχει ασφαλώς σχέση με την απόρριψη των γλωσσικών όρων από τους ραγιαδες ούτε με την άγνοιά τους, (εξάλλου, οι ξένοι πρόξενοι και οι διάφοροι περιηγητές, εθεωρούσαν και κατέγραφαν επίσης στα κείμενά τους, τους γηγενείς κάτοικους ως Έλληνες (Greeks), αλλά οφείλεται στην υπερβολική εχθρότητα, τον φανατισμό και την επιθετική διάθεση των Διοικητών¹ του νησιού προς την Ελλάδα και τους αναγνωρισμένους ως Έλληνες Υπηκόους στο νησί. Τους Κυπρίους δηλαδή που είχαν αποκτήσει Ελληνικά διαβατήρια, είτε γιατί πολέμησαν στην επανάσταση του 1821 και η απόκτηση της Ελληνικής υπηκοότητας ήταν δικαιωματική, είτε γιατί έζησαν στο ελληνικό κράτος δύο έως τρία έτη. Με την επιστροφή τους στην Κύπρο είχαν δικαίωμα προστασίας από τα Προξενεία των μεγάλων Δυνάμεων (Βρετανίας, Γαλλίας, Ρωσίας,

1. Βλέπε γενικά Νεοκλή Κυριαζή, «Προστασία Ελλήνων Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* ΚΧ ΙΓ' (1937), σσ. 198 κ.ε. και του ιδίου «Εκπατρισμός και περιπέτεια Κυπρίων, ΚΧ Ζ' (1930), σσ. 80-105. Επίσης ομιλία του γράφοντος στο Συνέδριο αποδήμων στη Λευκωσία το 1986 με τίτλο «Αιτίες εκπατρισμού. Προβλήματα Κυπρίων στην Ελλάδα και το πρόβλημα της Ελληνικής υπηκοότητας στην Κύπρο κατά τον 19ο αιώνα».

Σουηδίας κτλ) και ακόμα αφορολογησία, ως ξένοι υπήκοοι.

Τούτο το τελευταίο ενοχλούσε την Υψηλή Πύλη, ώστε εξέδωσε διαταγή (12/4/1831) στην οποία προέτρεπε να μην γίνονται αποδεκτοί ως Έλληνες Υπήκοοι, οι ραγιάδες της επικράτειας, να τους αφαιρούνται τα έγγραφα υπηκοότητας του «Καποδίστρια» και να εισπράττουν από αυτούς κεφαλικό και άλλους φόρους.² Στο μεταξύ η κακοδιοίκηση και η ανέχεια οδηγούσε τους ραγιάδες σε μετανάστευση. Ιδού τι ακριβώς αναφέρει, σε έγγραφό του της 15ης Μαρτίου 1831 ο Γάλλος πρόξενος.

*«Το ρεύμα της μεταναστεύσεως των Ελλήνων της Κύπρου αυξάνει. Ο Πασάς εξαναγκάζει τους μένοντες να πληρώνωσι το έλλειμα επί των δημοσίων εισπράξεων, συνεπεία της μεταναστεύσεως. Είναι αδύνατον να καταβληθώσι τα συμπεφωνημένα. Ο φορολογηθείς με είκοσι γρόσια εργάτης, φορολογείται με τριακόσια. Δε τα κερδίζει...»*³

Η διαταγή της Υψηλής Πύλης ερχόταν από τη μια να περιορίσει το φαινόμενο αυτό, αφού στους ραγιάδες θα προσετίθεντο και πάλιν οι Έλληνες Υπήκοοι (Ε.Υ.) κι από την άλλη να εμποδίσει την πολιτική εξάπλωση του νεοσύστατου Ελληνικού κράτους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία μέσω των νέων υπηκόων του.

Μετά από αυτό, όταν αναγνώσθηκε το Βασιλικό Φιρμάνι, ο Αρχιεπίσκοπος Πανάρετος πιεζόμενος από το Διοικητή έσπευσε να πείσει τους Ε.Υ. της Λευκωσίας να απεκδυθούν την Ελληνική υπεράσπιση με την απειλή ότι εάν δεν συμμορφώνονταν θα επωλείτο το «μάλι» τους.⁴ Αυτοί διεφώνησαν όμως στη συνέχεια, και δήλωσαν ότι αφού ολοκληρώσουν τις υποθέσεις τους θα φύγουν. Ο Διοικητής αμέσως μετά, όπως καταγγέλλουν 43 Έλληνες υπήκοοι, παράνομα και με ύπουλο τρόπο τους συνέλαβε και τους κακοποίησε:

*«Πάραυτα οι εν Λευκωσία συμπολίται μας, αρπαζόμενοι με κατασχύνην από τους λυσσώντας μισθωτούς δορυφόρους της Διοικήσεως, εσύροντο εις τους δρόμους της πόλεως ραπιζόμενοι ανηλεώς. Τινές εξ αυτών εβλήθησαν εις φυλακήν και άλλοι καταφεύγοντες ένθεν κακειθέν δεν δύνανται να ζητήσωσι δια της...»*⁵ (Επιστολή 43 Ε.Υ Λάρνακος στις 3/12/1831 προς τον Κ. Περισιάνη, Ρώσσο Πρόξενο).

2. Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας, Α', Αρχείο Θεσσαλονίκης 1695-1912, Μακεδονική βιβλιοθήκη 13 (1952), σ. 507, Έγγραφο ημερομηνίας 12/4/1831.

3. Ν. Κυριαζή, «Οικονομική κατάσταση της Κύπρου» ΚΧ, Ζ' (1930), σ. 151.

4. Αρχείο Αρχιεπισκοπής Κύπρου (ΑΑΚ), βιβλίο Α', (Παναρέτου 1827-1840), Εγγρ. αρ. 19Α'.

5. Ν. Κυριαζή, Προστασία Ελλήνων... σ. 198, Έγγραφο 3, Δεκ. 1831.

Η συμπεριφορά αυτή επεκτάθηκε και στη ναυσιπλοΐα όταν απαγόρευσαν σε ελληνικά καράβια τον Ιανουάριο του 1832 να προσεγγίζουν την Πάφο.⁶

Εχθρότητα συνάντησαν οι Ε.Υ. και από τους αρχηγούς (μουχτάρηδες) των χωριών για οικονομικούς λόγους αλλά και επειδή κάποιοι ραγιάδες έκαναν ταξίδι αστραπή για να πάρουν την Ε.Υ. πληρώνοντας 3 ψευδομάρτυρες και να επιστρέψουν ως Ε.Υ. έχοντας δικαίωμα αφορολογησίας. Έτσι οι χωριανοί τους επωμίζονταν αναλογικά και τον δικό τους φόρο, αφού είναι γνωστό ότι το συνολικό ποσόν που όφειλε να πληρώσει το χωριό θα παρέμενε το ίδιο και για την επόμενη χρονιά έστω κι αν κάποιοι δραπετεύαν ή εγίνονταν Έλληνες υπήκοοι.

Η κακοδιοίκηση λοιπόν, ο φανατισμός της εξουσίας και η οικονομική δυσπραγία των υπολοίπων ραγιάδων, στάθηκαν τροχοπέδη στην αλλαγή του πολιτικού σκηνικού την οποία θα έφερνε η παρουσία ενός μεγάλου αριθμού Ε.Υ. στο νησί.

Τα μετά την ίδρυση Ελληνικού Προξενείου

Η υπερβολική καθυστέρηση εγκαθίδρυσης Ελληνικού Προξενείου στο νησί (1846) αντίθετα με άλλες περιοχές, δείχνει πιστεύω, ότι ακριβώς οι Τούρκοι ήθελαν να αναχαιτίσουν τη συνειδητή πια ταύτιση των Κυπρίων με την Ελλάδα, πράγμα που κατάφεραν κατά ένα μεγάλο μέρος αφού οι ραγιάδες του νησιού δεν τολμούσαν να εκφράσουν τα αισθήματά τους για τον ελληνισμό και την ελληνικότητά τους.

Παρ' όλα αυτά κάποια σημαντικά γεγονότα, όπως η έλευση των Ελλήνων προξένων στο νησί από το 1846 και εξής έδιναν έναυσμα έκφρασης για το καταπιεσμένο και υποφώσκον πατριωτικό αίσθημα των Ελλήνων του νησιού.

Την εθνική υπόσταση του Κυπριακού Ελληνισμού αλλά και τα ίδια τα αισθήματα των Ελλήνων Κυπρίων τα δέχονται και τα σχολιάζουν και οι ξένοι πρόξενοι που υπηρέτησαν στο νησί τον 19ο αιώνα και μάλιστα σε περίοδο που δεν υφίστατο ακόμα επίσημη παρουσία του Ελληνικού κράτους με προξενείο.

Σχετικά με την εγκατάσταση του ελληνικού προξενείου στο νησί (1846) ο Γάλλος πρόξενος γράφει⁷ και τα εξής:

6. Ν. Κυριαζή, *Εκπατρισμός...* σσ. 93-94, έγγραφο του Γάλλου Προξένου προς Πρέσβη Γαλλίας εις Κων/πολη Mr De Varennes.

7. *Ministere des Affaires Etrangères, RAchires Diplomatiques, Ref., De 70, ard 79, Ref. SIM 2549, No. 6/143, αρ. 238, Λάρνακα 8 Ιουλίου 1846, (υπογραφή Goepf).*

«Η παρουσία ενός Έλληνα πρόξενου ήταν απαραίτητη στην Κύπρο γιατί το Ελληνικό Έθνος είναι πολυάριθμο και η ναυσιπλοΐα αυξάνει όλα τα χρόνια. Το γαλλικό Προξενείο απελευθερώνεται από ένα μεγάλο βάρος καθώς οι Έλληνες είχαν σχεδόν πάντα υιοθετήσει όλοι τη γαλλική προσασία...»

και λίγο πιο κάτω στο ίδιο έγγραφο:

«... όπως και να έχει το πράγμα η άφιξη του προκάλεσε αίσθηση και ο πληθυσμός του νησιού που είναι ελληνικός κατά τα τέσσερα πέμπτα (*la population de l' île qui la Greque*)... ξεχνά πρόθυμα την διάκριση ανάμεσα σε ραγιάδες και σε Έλληνες και βλέπει με χαρά την ελληνική σημαία να παίρνει θέση ανάμεσα σ' αυτές των κρατών που αντιπροσωπεύονται εδώ».

Δύο χρόνια μετά τη σύσταση του Ελληνικού Προξενείου, το 1848, οι Κύπριοι μετείχαν σε έρανο για την ανέγερση του Εθνικού Πανεπιστημίου Αθηνών. Αυτό τον πρώτο έρανο θα ακολουθήσουν αργότερα και άλλοι, που θα διενεργηθούν με αφορμή την ενίσχυση του Εθνικού στόλου, αγορά ημιόνων κλπ.

Η τιμή εξάλλου που απένειμαν οι Κύπριοι στον Πρόξενο ήταν ισότιμη με εκείνη του Διοικητού.

Γράφει ο πρόξενος Φ. Βάρδας προς τον Υπουργό Εξωτερικών Α. Λόντο, για την υποδοχή που του επεφύλαξαν οι Κύπριοι στις 7/1/1850:

«Η αυθόρμητος έκφρασις των πατριωτικών αισθημάτων και ο ενθουσιασμός του λαού τούτου, είναι κατά πάντα πρωτοφανής εις εμέ, καθ' ότι εξ άλλων που μερών δεν εύρον την εφάμιλλον αυτού».⁸

Κάποιες ώρες, επίσης, όταν σοβαρά γεγονότα στον ευρωπαϊκό ή ασιατικό χώρο, ανατάραζαν την κατεστημένη Οθωμανική κυριαρχία, τα αυθόρμητα αισθήματα του Κύπριου Έλληνα υπερνικούσαν τους φόβους και με όλους τους κινδύνους που συνεπαγόταν αυτό, οι εθνικές εκδηλώσεις έσπαγαν, προσωρινά έστω, τον ραγιαδισμό «και ετολμούσαν να ονειρευθούν μια ελληνική ανεξαρτησία».⁹ Μια τέτοια κατάσταση περιγράφει ο Γάλλος πρέσβυς στην Κωνσταντινούπολη, όταν στα 1853 είχε ξεσπάσει ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος (ο Κριμαϊκός). Μετά την καταστροφή της Σινώπης, οι Τούρκοι στην Κύπρο είχαν εξοργισθεί, ενώ αντίθετα οι Έλληνες δεν μπορούσαν να κρύψουν τον ενθουσιασμό τους. Σ' ένα καφενείο στη Λάρνακα, ο ιδιοκτήτης τοποθέτησε το πορτραίτο

8. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών Ελλάδος (εις το εξής ΑΥΕ), ΚΥ 37/12 (1849), 7/1/1850.

9. Νεοκλή Κυριαζή, *Κυπριακά Χρονικά Η'* (1931), έγγρ. 25 Απριλίου 1853 προς Mr le charge d'Affaires, πιθανόν από τον Laffon, σ. 13.

του Αυτοκράτορα, κι όταν τον ρωτούσαν ποιος είναι απαντούσε:

*«Αυτός είναι ο μέγας Νικόλαος πού κάμνει τον κόσμο να τρέμει. Πλησίον τούτου, ο καφετζής είχε τοποθετήσει μιαν μικρή εικονογραφίαν, παριστούσαν Έλληνα κρατούντα εις το χέρι του την ελληνική σημαία.»*¹⁰

Ζητωκραύγαζαν, μάλιστα δημόσια στα καφενεία της Λάρνακας *«Κάτω ο Σουλτάνος, ζήτω ο Αυτοκράτορας Νικόλαος»*.

Βέβαια, οι Λαρνακείς έχοντας την προστασία των προξενείων των ξένων χωρών που έδρευαν στη Λάρνακα, και γνωρίζοντας ότι δεν διέτρεχαν κίνδυνο, ήταν πιο αυθόρμητοι στις εκδηλώσεις τους αυτές. Οι Λευκωσιάτες, όμως, καθώς και οι κάτοικοι άλλων περιοχών (Πάφος, Δίκωμο κ.ά.),¹¹ κινδύνεψαν σοβαρά. Και τούτο, γιατί οι Τούρκοι αντιδρούσαν εκδικητικά στον ελληνικό ενθουσιασμό.

Παρόμοια κατάσταση είχε παρουσιαστεί και τον Αύγουστο του 1807. Γράφει σχετικά ο Γάλλος Πρόξενος:

«Σήμερα, οπότε οι Άγγλοι ευρίσκονται εις την Αίγυπτον οι Κύπριοι εκδηλούνται υπέρ αυτών απροκαλύπτως».¹² Είχε προηγηθεί στις 15 Φεβρουαρίου του ιδίου έτους η αγκυροβόληση στο Λιμάνι της Λάρνακος ενός Αγγλικού Μπρικίου που διαβεβαίωσε, σύμφωνα με τον Γάλλο Πρόξeno *«τους εύπιστους Κυπρίους, ότι προ της 6ης Μαρτίου οι Άγγλοι θα εγίνοντο κύριοι της Κύπρου, Αιγύπτου και όλου του πολεμικού ναυτικού της Τουρκίας»*.

Τα έντυπα

Δεν ήταν, όμως, μόνο αυτές οι αναλαμπές που υπογράμμιζαν τι υπήρχε στο βάθος της ψυχής του Έλληνα της Κύπρου. Ο εθνισμός τους δεν ήταν πλήρως φιμωμένος γιατί αν και οι λαϊκές μάζες δεν είχαν τη δυνατότητα να εκφράσουν τους πόθους τους μέσα στον ίδιο τον τόπο τους, οι λόγιοι του νησιού αθρογραφούσαν σε ξένες εφημερίδες. Ακόμη, άλλοι Κύπριοι που διέμεναν στο εξωτερικό έστελλαν επαναστατικά φυλλάδια ή βιβλία στην πατρίδα τους συμβάλλοντας έτσι στην εθνική αφύπνιση.

10. ο.α., σ. 17, έγγρ. 1 Ιανουαρίου 1854, Λάρνακα.

11. Αυτόθι, σ. 16 έγγρ. 22 Ιουλίου 1853, Λάρνακα, προς Mr De la Couz, πρεσβευτήν της Γαλλίας στην Κων/πολη. Αναγράφεται για παράδειγμα ότι *«εις την Πάφον οι Χριστιανοί αφήνον νύχτα τας οικίας των διά να καταφύγωσι εις τα όρη εις Λευκωσίαν οι μούσουλμάνοι έχνον δημοσίως σφαίρας εις καφενείον...»*.

12. Ν. Κυριαζή «Εθνικόν Κύπρου φρόνημα» ΚΧ Η' (1931), σσ. 3, 5.

Στα 1854 τρία επαναστατικά έντυπα τυπωμένα στην Αθήνα φθάνουν στο νησί και κυκλοφορούν σε ευρεία κλίμακα, με σκοπό να τονώσουν το εθνικό αίσθημα που προκάλεσε ο Ρωσοτουρκικός πόλεμος.

Το πρώτο ονομαζόταν «εις οiwνός άριστος αμύνεσθαι περί πάτρης» που μάλιστα στον επίλογο καλούσε τους Έλληνες να πάρουν τα όπλα. Ο συντάκτης είχε το ψευδώνυμο Caricles. Οι Τούρκοι υποπτεύθηκαν τον Επαμεινώνδα Φραγκούδη, καθηγητή της ελληνικής στην Αρχιεπισκοπή στη Λευκωσία, στην κατοχή του οποίου βρέθηκαν 18 αντίτυπα.¹³ Ο Φραγκούδης εξαναγκάστηκε να εγκαταλείψει το νησί.¹⁴

Το δεύτερο ήταν ένα απάνθισμα πατριωτικών ασμάτων,¹⁵ δημοσιευμένο από κάποιον Κηπιάδη (γιο ενός φτωχού ράπτη), που τότε ήταν υπάλληλος τυπογραφείου στην Αλεξάνδρεια. Πιθανότατα πρόκειται για τον γνωστό Γεώργιο Ιωάννη Κηπιάδη, ο οποίος σύμφωνα με έγγραφα του ιστορικού αρχείου του υπουργείου εξωτερικών¹⁶ είχε καταταγεί στα 1855 εθελοντής στον ελληνικό στρατό σε τάγμα ακροβολιστών, παρά τις διαφωνίες του πατέρα του Γιαννάκου Κύπη (επειδή ήταν ανήλικος).

Το τρίτο είχε τον τίτλο «Αγία Σοφία» και ανήκε στον Αθηναίο Σούτσο.

Πολύ σημαντική μπορεί να θεωρηθεί από κοινωνιολογική άποψη ή γνώμη των προξένων, όπως αυτή του Φιλίππου Βάρδα που σε αναφορά του τον Γεννάρη του 1856 γράφει ότι οι Κύπριοι σέβονται και τιμούν πιο πολύ από τους άλλους προξένους ως ομόδοξο και ομογενή τον αντιπρόσωπο της Ελλάδος: «μεθ' ης ελπίζουν να ενωθή η πατρίς των όταν η θεία πρόνοια ευδοκήσει και αι κραταιαί της Ευρώπης Δυνάμεις εγκρίνουν την συμπλήρωσιν του μεγάλου Έργου το οποίον ανεδέχθησαν, της απελευθερώσεως της Ελλάδος, υπέρ της οποίας και οι δυστυχείς Κύπριοι και πολλά έπραξαν και πολλά έπαθαν κατά την διάρκειαν του Ιερού Αγώνος.»¹⁷

13. Ο.α. σ. 19 έγγρ. 14 Μαρτίου 1854, από τον φιλέλληνα Laffon προς τον General Baraguay d' Hilliers, vice president du senat, ambassadeur de Cnople.

14. Ο.α. σ. 19-20, έγγρ. 14 Μαρτίου 1854, επίσης βλ. σ. 11 και Αριστείδη Κουδουνάρη, *Μεσσηνική Παλαιά οικογένεια της Κύπρου* (Λευκωσία 1972), σ. 111.

15. Ο.α. έγγρ. 14 Μαρτίου 1854 σ. 20.

16. ΑΥΕ, το έγγραφο θα δημοσιευτεί σε προσεχή μελέτη. Ο Κηπιάδης είναι ευρύτερα γνωστός από το δημοσιευμένο βιβλίο του *Απομνημονεύματα των κατά το 1821 εν τη νήσω Κύπρω Τραγικών σκηνών* (Αλεξάνδρεια 1888).

17. ΑΥΕ/ΚΥ, 37/12 (1856), Έγγραφο 14.1.1956, ο Φ. Βάρδας, πρόξ. Α. Κουντουριώτην, βλ. και Δημητρίου Λουλέ, *Το Ελληνικό Προξενείο στην Κύπρο κατά την Οθωμανική Πε-*

Δύο άλλα έντυπα κατασχέθηκαν στα 1864¹⁸ και 1866¹⁹ στο τελωνείο Λάρνακος. Φαίνεται, ότι τότε δεν απαγορεύθηκε μόνο η εισαγωγή βιβλίων στο νησί, αλλά και η τύπωση παντός κυπριακού εντύπου, γιατί στα 1866 η ελληνική πρεσβεία στην Κων/πολη απευθύνει στον πρόξενό της στην Κύπρο έγγραφο με το οποίο τον προτρέπει να μη ζητά την προώθηση εντύπου σχετικού με τον Πατριάρχη Γρηγόριο, γιατί πιθανότατα θα περιείχε περικοπές που προσβάλλουν την Τουρκία, και υπενθυμίζει ότι η εγχώρια αρχή έχει δικαίωμα να κατέχει κάθε βιβλίο που θα μπορούσε να οδηγήσει στην έξαψη των πνευμάτων, κάθε δε έντυπο θα πρέπει να ελέγχεται προτού τυπωθεί.²⁰

Η κυκλοφορία βιβλίων, τα γεγονότα του 1821-29, η απόκτηση της Ελληνικής Υπηκοότητας απ' όσους αγωνίστηκαν στον αγώνα, η διαβίωσή τους ανάμεσα στους καταπιεσμένους ραγιάδες Χριστιανούς, αλλά και η συμπεριφορά όσων από αυτούς έζησαν για τρία χρόνια στην Ελλάδα (και όχι σε άλλη χώρα) και ανέπνευσαν τον αέρα της λευτεριάς, ανανέωναν αναπόφευκτα στις τάξεις των Κυπρίων την αλυτρωτική ιδεολογία που από πολύ νωρίς είχε γεννηθεί και αναπτυχθεί στο νεοσύστατο Ελληνικό κράτος αλλά και σε όλες της τουρκοκρατούμενες ελληνικές περιοχές συμπεριλαμβανομένης και της Κύπρου.

Ο Βρετανός Πρόξενος Sandwith αναφέρει το 1866 ότι οι αστοί είχαν εμποτισθεί με την Ελληνική Ιδέα²¹ που διεκήρυτταν οι ελληνικές εφημερίδες τις οποίες με δυσκολία προμηθεύονταν αλλά διάβαζαν με απληστία.

Είναι μάλιστα χαρακτηριστικό το γεγονός ότι το 1854 ο Πασάς της Κύπρου αποστέλλει προς τον μέγα Βεζύρη κατηγορητήριο εναντίον του προξενικού πράκτορα της Σουηδίας και Νορβηγίας Αντώνιου Βονιτσιάνου (αδελφού του Υ/Πρόξενου Ρωσίας) ότι «η κατοικία του ορ-

ρίοδο, βλ. επίσης *Πρακτικά Συμποσίου Κυπριακής Ιστορίας* (Ιωάννινα 1980), σ. 129.

18. Είχε αποσταλεί από κάποια συγγραφέα με το όνομα Kariki. Πιθανώς πρόκειται για νεαρή δασκάλα, που είχε επιστρέψει στην Αθήνα το βιβλιάριο βίαιο και επαναστατικό, είχε αποσταλεί σε αρκετά αντίτυπα σε κάποιο Σιακαλλή στη Λευκωσία. Νεοκλή Κυριαζή, *Κυπριακά Χρονικά Η'* (1931), έγγρ. 29/4/1864 (Λάρνακα), σ. 22.

19. Ν. Κυριαζή, *Κυπριακά Χρονικά Στ'* (1929), σύμφωνα με έγγρ. 15/3/1866, προς τον El Seid Nirmnan Taib Pacha, Κυβερνήτη Κύπρου, πρόκειται για βιβλίο που είχε τον τίτλο «Ευχαί, δεήσεις και άσματα» και κατασχέθηκε στο τελωνείο. Λάρνακος γιατί θεωρήθηκε εχθρικό δημοσίευμα.

20. ΑΥΕ πρεσβεία Κων/πόλεως, 1866-69 πέραν 26/4/1866 αρ. έγγρ. 1595, υπογραφή πρέσβη Κων/πολης (δυσανάγνωστη).

21. Hill G, *A History of Cyprus*, vol. IV (1952), p. 496 (PRO, F.U., 329/1, 29/10/1866).

θοδόξου τούτου γραικού (προφανώς *Greke* στο Γαλλικό) είναι εντευκτήριον όλων των εξημμένων οπαδών της Ρωσσικής επιρροής. Εδώ αναγινώσκονται όλαι αι παληοεφημερίδες, αι εκτυπούμεναι εις τας Αθήνας και εισαγόμεναι ενταύθα, αναμφιβόλως εντός του επισήμου Προξενικού φακέλλου». ²²

Εξάλλου πολλοί Κύπριοι λόγιοι δημοσίευσαν άρθρα τους σε πολλές από τις εφημερίδες στο εξωτερικό.

Είναι προφανές ότι το συμπέρασμα του προξένου Sandwith είναι αρκετά εμπαθές αλλά και πικρόχολο. Εξάλλου θα ήταν λογικό να γνωρίζει ότι ο Κυπριακός Ελληνισμός είχε αφυπνισθεί ταυτόχρονα με τον επαναστατημένο Ελληνισμό το 1821.

Η λειτουργία σχολείων επίσης, ήταν προβληματική, και μόνο από το 1830 άρχισαν πολύ αραιά να λειτουργούν και σε δυο-τρία χωριά, εκτός από τις πόλεις, κάτω από αντίξοες, πολλές φορές, συνθήκες. ²³

Στα πλείστα χωριά όμως ο δάσκαλος ήταν ο Ιερέας του χωριού και χώρος διδασκαλίας ήταν είτε η εκκλησία είτε οι αγροί έξω από το χωριό.

Η κατάσταση εξακολούθησε να είναι η ίδια ακόμα και μετά το Hatti Humayun του 1856 και μέχρι το 1878.

Οι λόγιοι του νησιού συνεχίζουν να δημοσιεύουν άρθρα ποικίλου περιεχομένου σε ελληνικά και ξένα έντυπα, ²⁴ μέχρι και παραμονές της Αγγλικής κατοχής. Με τις πρώτες φήμες για την επικείμενη Αγγλική κατάληψη του νησιού, εντείνονται οι δημοσιεύσεις εθνικού περιεχομένου. Στα δημοσιεύματα αυτά υπήρχε σαφής αντίθεση στην αγορά του νησιού από τους Άγγλους. ²⁵ Τα άρθρα των λογίων, γεμάτα περηφάνεια για την

22. *Κυπριακά Χρονικά* Η' (1931), σ. 21.

23. Σύμφωνα με στοιχεία που αντλούμε από τον Λοΐζο Φιλίππου, η παιδεία ήταν υποτυπώδης στα χωριά μέχρι το 1821. Για παράδειγμα στο Αυγόρου, δάσκαλος από του 1800-1821, αναφέρεται ο ιερέας Παπαντώνιος αλλά και γεωργός, που «ενώ εκαλλιέργει τα κτήματά του, ηκροάτο και των μαθητών του, οι οποίοι ανεγίνωσκον εξ' εκκλησιαστικών βιβλίων» (σ. 311) Λοΐζου Φιλίππου, *Τα ελληνικά γράμματα εν Κύπρω κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας, 1571-1878* τόμ. Α' (Λευκωσία 1930). Στα 1839 υπήρχαν στο νησί μόνο τρία ελληνικά σχολεία και επτά αλληλοδιδασκτικά (σ. 166). Πρόξενος Δ. Μαργαρίτης (*Περί Κύπρου Διατριβή* 1848, σ. 42). Αναφέρει ότι στα 1846 υπήρχαν μόνο τέσσερα αλληλοδιδασκτικά και ένα ελληνικό σχολείο. Στα 1860 υπήρχαν, σύμφωνα με το Λοΐζο Φιλίππου (σ. 175) 22 σχολεία σε πόλεις και χωριά, με 1179 μαθητές.

24. Για παράδειγμα στην *Αμάλθεια* (Σμύρνης), στο περιοδικό *Χρυσάλλης* στο Πανδώρα στην εφημερίδα *Κλειώ* της Τεργέστης κ.λ.π.).

25. Παρασκευά Μ. Σαμάρα, «Πρώιμο Άγγλικό ενδιαφέρον για την απόκτηση της Κύπρου»,

ελληνική καταγωγή τους, τόνιζαν και υπενθύμιζαν στο πανελλήνιο τους εθνικούς πόθους.

Εκπατρισμός - Εθνικές προεκτάσεις

Όπως και τους προηγούμενους αιώνες, έτσι και τον 19ο, οι συνεχείς καταπιέσεις των Χριστιανών από τους Τούρκους, η ανέχεια, οι αρρώστιες αλλά και οι κακές καιρικές συνθήκες, οδηγούσαν κατά καιρούς, μεγάλες μάζες του πληθυσμού σε εκπατρισμό. Η πρώτη αυτή επί Τουρκοκρατίας, απαγορευόταν με την ποινή του θανάτου, αλλά ακόμα και έτσι η φυγή δεν ανακοπτόταν. Η πλειονότητα των όσων εγκατέλειπαν τον τόπο, κατευθυνόταν τον 19ο αιώνα προς την Ελλάδα.²⁶ Τέτοιες αθρόες εγκαταλείψεις του νησιού από τους χριστιανούς είχαμε το 1821-29, 1830, 1836-38, 1841, 1859-60, 1870-72.

Σύμφωνα μάλιστα με τον Κυριαζή υπάρχει αίτηση ομαδικής φυγής και εγκατάστασης των Κυπρίων στην Ελλάδα. Μετά από σχετική έρευνα σε διάφορα αρχεία κατέληξα στο συμπέρασμα ότι η αίτηση έγινε το 1838.

Αυτή η πρόθεση των Κυπρίων ανάλογη με μία άλλη — που υλοποιήθηκε (692 μ.Χ.) — ομαδικής εγκατάλειψης και εγκατάστασης στην Βυζαντινή Κύζικο (Αρτάκη) εκφράζει την εθνική αυτογνωσία τους, αλλά και τους αέναους δεσμούς του νησιού με τον ευρύτερο εθνικό χώρο.

Αναφερόμενος αρκετά χρόνια αργότερα (1877) ο πρόξενος Η. Βασιλειάδης στο φρόνημα των Χριστιανών, σε σχέση με τον Ρωσοτουρκικό Πόλεμο γράφει:

*«προσεκτικώς παρατήρησα... το γενικόν ενταύθα φρόνημα των χριστιανών εν γένει είνε υπέρ των συμφερόντων του Ελληνισμού και της μεγάλης ιδέας και άπαντες οι των πόλεων και των περιχώρων Χριστιανοί οι τα 5/6 του πληθυσμού της Νήσου απαρτίζοντες περίπου, από καρδίας εύχονται ..., δι' όπερ και το βλέμμα εστραμμένον αείποτε έχοντες προς την Μητέρα Ελλάδα μεθ' ής συνδέονται δια της θρησκείας και γλώσσης των πατέρων των, προσκαρτερούσιν ανυπομόνως την στιγμήν καθ' ήν να συνδέωσιν εαυτούς δια της πολυποθήτου Ανεξαρτησίας των και να τεθώσι υπό το σκήπτρον του λαοφιλούς και σεπτού Ανακτός μας».*²⁷

Κύκλος, τ. 17-18, σσ. 131-136 (Λάρνακα 1985).

26. Ν. Κυριαζή, «Η προστασία των Ελλήνων της Κύπρου», *Κυπριακά Χρονικά* II' (1937), σ. 197.

27. *ΑΥΕ*, ΑΑΚ/Ρωσοτουρκικός Β', 1/11/1877.

Λίγο πριν τη συνθήκη του Αγίου Στεφάνου, και συγκεκριμένα τον Δεκέμβριο του 1877, δύο χιλιάδες Κύπριοι ζητούν επίμονα από τον Έλληνα Πρόξενο, Ηλία Βασιλειάδη, να τους βοηθήσει να μεταβούν στην Ελλάδα για να υπηρετήσουν στον Ελληνικό στρατό. Από τα πιο πάνω, γίνεται φανερό ότι οι Κύπριοι Έλληνες, όχι μόνο οι αστοί αλλά και οι τάξεις των χωρικών, είχαν από πολύ νωρίς συνειδητοποιήσει την ελληνική τους ταυτότητα και μάλιστα παράλληλα και ταυτόχρονα με τους άλλους Έλληνες του Μωριά, της Ρούμελης και των άλλων Τουρκοκρατούμενων περιοχών. Αυτό εξάλλου αποδεικνύεται και από την ευρεία συμμετοχή τους στις μάχες του 1821-29 για την οποία έχουν δημοσιευτεί κάποιες μελέτες,²⁸ αλλά και πολύ ανέκδοτο υλικό υπάρχει ακόμα.

Η αίτηση των 2000 Κυπρίων που ζητούσαν να μεταβούν και να πολεμήσουν στην Ελλάδα, δεν εξέφραζε συνήθη τάση φυγής λόγω της υφιστάμενης κακοδιοίκησης του προτελευταίου Τούρκου Κυβερνήτη Ahmet Kiamil, αλλά κυρίως αποτελούσε προσπάθεια έκφρασης και υλοποίησης των πατριωτικών του αισθημάτων (πράγμα που ήταν δύσκολο να εκφράσουν στον τόπο τους), με έμπρακτη προσφορά προς τον μητροπολιτικό κορμό σε ώρα εθνικής ανάγκης. Ήταν πράγματι οι καιροί δύσκολοι για τον Ελληνισμό.

Όπως είναι γνωστό, η Κρήτη βρισκόταν τότε στα πρόθυρα επανάστασης και η ταχεία κατάρρευση του Τουρκικού μετώπου (στον Ρωσοτουρκικό πόλεμο) προδίκαζε την επέμβαση της Ελλάδας. Οι Κύπριοι αντελήφθησαν ότι ο Ελληνισμός τους είχε ανάγκη και αντέδρασαν όπως ακριβώς αντέδρασαν 20 χρόνια αργότερα τα παιδιά τους για τον πόλεμο του 1897 όταν κατά εκατοντάδες κατατάσσονταν εθελοντές και έφευγαν από το νησί για την Ελλάδα.

Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΤΗΣ ΑΓΓΛΟΚΡΑΤΙΑΣ

Όταν στα 1878 η Κύπρος πέρασε στην εξουσία των Βρετανών, άρχισε δειλά αλλά σταθερά, να εκδηλώνεται φανερά πια ο πόθος για την ένωση με την Ελλάδα από ευρύτερα στρώματα λαού.

28. Φιλίππου Λοΐζου, *Κύπριοι Αγωνισταί* (Λευκωσία 1953), Πρωτοψάλτη Εμμανουήλ, *Η Κύπρος εις τον Αγώνα του 1821* (Αθήνα 1971), Σαμάρια Παρασκευά, «Η Συμβολή της Κύπρου στους απελευθερωτικούς αγώνες του Ελληνικού Έθνους», Εφημερίδα *Ο Αγών* (7/5/1992), Φάνη Μιχαλοπούλου, «Αγώνες και δίκαια των Κυπρίων», *Νέα Εστία* (Χριστούγεννα 1954), κλπ. Σφυροέρα Βασίλη, «Ωδίνες και οδύνη μιας επανάστασης. Το 1821 στην Κύπρο», Πολιτιστικό Ίδρυμα Τραπεζης Κύπρου, Λευκωσία 1993, σ. 26, κ.ά.

Ήδη ο Αρχιεπίσκοπος Σωφρόνιος, κατά την υποδοχή του πρώτου Άγγλου κυβερνήτη Ουόλσλεϋ, παρά τον ήπιο τόνο της προσφώνησής του, αφήνει να νοηθεί ότι οι Κύπριοι είναι και αισθάνονται Έλληνες:

*«Η Κύπρος... διότι οικείται υπό λαού φιλησύχου και ευαγώγου, όστις χωρίς να αρνηθεί την καταγωγήν και τους πόθους αυτού, θέλει διατελή αφοσιωμένος εις την νέαν πατρικήν αυτού κυβέρνησιν».*²⁹

Οι πρώτοι μήνες κύλησαν χωρίς πολλές εθνικές εξάρσεις από τους Έλληνες που πίστευαν ότι πλέον είχε πλησιάσει ο καιρός για την Ένωση.

Αγγλική καταπίεση και αφύπνιση

Η Αγγλική Διοίκηση όμως από την αρχή δεν είδε με καλό μάτι τον «εθνισμό» των Κυπρίων:

*«Παρατηρώ, γράφει ο Η. Βασιλειάδης, δ' εκ μέρους των εν την Νήσω Αγγλικών Αρχών, Τοιαύτην κατά των Ελλήνων άδικον προκατάληψιν, ώστε δεν σφάλλω εάν την ονομάσω πολιτικήν κατ' αυτών εχθρότητα, ήτις φοβούμαι μή απολήξει εις συνεπείας λίαν επιζημίους δια τον εθνισμόν των, διότι είναι πασίδηλον, εξοχώτατε, ότι οι Αγγλικάί της Νήσου Αρχαί επιβουλευόμεναι τον Ελληνικόν εθνισμόν των κατοίκων εργάζονται ανενδότης προς αποσκοράκισιν της ελληνικής γλώσσης, απόκλείουσαι και πάντα εγχώριον εκ των δημοσίων της Νήσου θέσεων, τούθ' όπερ φέρει αυτούς εις αμηχανίαν...».*³⁰

Έγιναν μάλιστα σκέψεις να μεταφερθούν στο νησί, 30.000 από τους πρόσφυγες της Ευρωπαϊκής Τουρκίας Οθωμανοί, «ίνα αποικισθώσιν εν αυτή ως γεωργοί», στην ουσία όμως για να αποτελέσουν αντίβαρο στις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων Κυπρίων. (Σκέψεις που τελικά μετά από αντιδράσεις των Ελλήνων του νησιού δεν υλοποιήθηκαν).

Η πρώτη περίοδος κατοχής χαρακτηριζόταν από την προσπάθεια των Άγγλων να τιθασεύσουν και να επιβληθούν πλήρως στους χριστιανούς Έλληνες του νησιού (τους οποίους ονόμαζαν μη μουσουλμάνους». Δηλαδή αρνούνταν τόσο την εθνικότητα όσο και το θρήσκευμά τους).

Δεν έκαμαν εξάλλου καμιά προσπάθεια στην αρχή να αλλάξουν σε κάποιους τομείς της Διοίκησης το Τουρκικό Τυπικό. Λόγου χάριν, απέ-

29. Ζαννέτου Φίλιου, *Ιστορία της νήσου Κύπρου*, τομ. 2 (Λάρνακα 1911), σ. 46).

30. ΑΥΕ, 99/2 1878, αρ. 396, 5/9/1878.

κλειαν την ελληνική γλώσσα από τα Δικαστήρια³¹ και επέβαλλαν την Τουρκική.

Αξίζει να αναφερθεί εδώ ότι επί Τουρκοκρατίας όλες οι αιτήσεις των χριστιανών Ελλήνων προς τη Διοίκηση γίνονται στην Ελληνική γλώσσα.

Οι Άγγλοι όμως ευθύς εξ αρχής, τις προς αυτούς τέτοιες αιτήσεις τις επέστρεφαν ως απαράδεκτες και απαιτούσαν να γίνει η αίτηση στην Τουρκική γλώσσα.

Η ανθελληνική αυτή στάση προβλημάτιζε πάρα πολύ τους Έλληνες Κυπρίους που έδειχναν αποφασισμένοι να μην επιτρέψουν τον παραγκωνισμό της γλώσσας τους. Πέρασαν 6 μήνες³² για να αντηληφθούν οι Άγγλοι ότι κάτι τέτοιο ήταν ανέφικτο. Παρά το γεγονός όμως ότι τελικά δόθηκε διαταγή από τη Διοίκηση για αποδοχή της ελληνικής γλώσσας, στα δικαστήρια Αμμοχώστου, Κυρηνείας και Πάφου, εξακολούθησε η διαδικασία «Τουρκιστί» λόγω του ουσιαστικού φιλοτουρκισμού της Βρετανίας και των στρατιωτικών Διοικητών της στην Κύπρο. Γράφει ο Η. Βασιλειάδης:

*«εν ταις επαρχίαις, όμως, Αμμοχώστου Κυρηνείας και Πάφου, η διαδικασία των διαφορών υποθέσεων εξακολουθεί ως και επί Τουρκοκρατίας Τουρκιστί, ένεκα, ως ήκουσα της ακαταλληλότητας των εκεί Διερμηνέων και του Φιλοτουρκισμού των στρατιωτικών Διοικητών».*³³

Ο ίδιος θα αναφέρει στις 4 Φεβρουαρίου 1879 ότι:

*«Αι εν τη Νήσω Αγγλικάι Αρχαί, εκτός του κου Ουάϊτ ήρξαντο βαθμδόν να εξοικειούνται προς την Ελληνικήν γλώσσαν του τόπου να μη καταδιώκωσι δηλονότι αυτήν ως προ μηνών έπραττον, αλλά να την ανέχονται και εν τοις προς αυτοίς εγγράφοις και εν τοις Δικαστηρίοις...».*³⁴

Αρκετοί μάλιστα άρχισαν να διδάσκονται την Ελληνική.

Παρά την καλή προαίρεση και τις αγαθές προθέσεις του λαού, η στάση και η δεσποτική συμπεριφορά των Άγγλων όχι μόνο απέναντι στο λαό, αλλά και στην Εκκλησία και τον κλήρο οδήγησε τελικά τους Κυπρίους να αντιληφθούν τις πραγματικές τους προθέσεις. Τον Μάρτιο του 1879 κάποιος Τούρκος διερμηνέας της Αστυνομίας στην Λεμεσό που ονο-

31. ΑΥΕ, 58/3 1879, αρ. 24, 4/2/1879.

32. ΑΥΕ, 1879, φακ. 58/3 εγγρ. 518, 26/12/1878.

33. ΑΥΕ, 1878, φακ. 58/3 εγγρ. 515, 20/12/1878.

34. ΑΥΕ, 1879, 58/3, αρ. 24, 4/2/1879.

μαζόταν Σεβασλής, ύβρισε το Ελληνικό γένος.³⁵ Η θύελλα διαμαρτυριών που ξεσήκωσε και η σε έντονο ύφος μήνυση³⁶ που κατέθεσε ομάδα Ελλήνων, θορύβησε τον Άγγλο Καϊμακάμη Κ. Ουάρρεν που έσπευσε να αποδεχθεί το δίκαιο της αγανάκτησης των όσων υπέγραψαν τη σχετική μήνυση κατά του υβριστού.

Αποδεχόταν όμως ως μάρτυρες μόνον όσους είχαν ελληνική υπηκοότητα και όχι τους χριστιανούς ραγιάδες διότι αυτούς δεν τους θεωρούσε Έλληνες.

Νέα διαμαρτυρία των Κυπρίων Ελλήνων σε έγγραφο ημερομηνίας 29/10 -4-1879 με 143 υπογραφές όπου και το εξής:

«... ότι όντες υπήκοοι της Υψηλής Πύλης / Έλληνες την καταγωγήν την θρησκείαν και έθιμα και την γλώσσαν θεωρούμεν και ημάς προσβεβλημένους.»³⁷

Αυτές οι καταστάσεις δεν περνούσαν φυσικά απαρατήρητες από την προσοχή των ξένων προξένων και των ανταποκριτών των Ευρωπαϊκών Εφημερίδων. Όπως αναφέρει ο Η. Βασιλειάδης (12/4/1879):

«οι Ευρωπαϊκές εφημερίδες μέμφονται την Αγγλική πολιτική στην Κύπρο, ότι ένεκα της αγγλικής τυρανίας προκαλείται μετανάστευση, και ότι γίνονται αδικήματα, φυλακίσεις, επιβάλλονται πρόστιμα και αγωγαιές από τους στρατιωτικούς Διοικητές προς τους ντόπιους Χριστιανούς Έλληνες. Κατάγγειλε επίσης, ο πρόξενος την «όλως αδικαιολόγητον προς αυτούς περιφρόνησίν των, καίτοι αποτελούντων την μεγάλη πλειονότητα των άλλων κατοίκων της Νήσου, και την ζωτικήν δύναμιν αυτής».³⁷ Τονίζει ακόμα την άδικη παρεμπόδιση της κυκλοφορίας των ελληνικών εφημερίδων και περιοδικών, την καταδίωξη της ελληνικής γλώσσας και την περιφρόνηση της ορθόδοξης εκκλησίας από τις Αγγλικές Αρχές.

Όπως ήταν επόμενο οι καταστάσεις αυτές προκάλεσαν έξαρση των εθνικών αισθημάτων (που ήδη υπήρχαν), αλλά και έντονες όπως είδαμε, αντιδράσεις, αφυπνίζοντας πλήρως τις συνειδήσεις των νησιωτών.

35. ΑΥΕ, 1879, 58/3, αρ. 251, 31/3//1879.

36. Ο.α, συνημμένο, ημερομηνία 25/6 Απριλίου 1879.

37. Ο.α, συνημμένο, ημερομηνία 29/10 Απριλίου 1879.

38. ΑΥΕ, 1879, 99/2, 97, 12/4/1879, Βασιλειάδης προς Δηλιγιάννην.

Οι πρώτες μαζικές αντιδράσεις

Ο λαός φυσικά, και πρώτιστα αυτός των πόλεων, όπου τα γεγονότα και οι αντιδράσεις πάντα ακολουθούν ένα πιο γοργό ρυθμό, δεν έμεινε στις ομαδικές διαμαρτυρίες αλλά αρχίζει να εκδηλώνει αυθόρμητα και χωρίς προσχεδιασμό, τον πατριωτισμό του.

Σε θεατρική παράσταση που δόθηκε στις 9 Μαΐου 1879 μπροστά στις επίσημες Αγγλικές Αρχές, σε αγγλικό κοινό αλλά και 500 Κυπρίους Έλληνες, όταν Γάλλος καλλιτέχνης τραγούδησε την «Marseillaise»: «*Το πλήθος έξαλλον γινόμενον υπ' ενθουσιασμού και αναμιμνησκόμενον την στάσην της γενναιοφρόνος Γαλλίας εν τω Ελληνικώ ζητήματι, εδόθη εις φρενιτιώδεις ζητοκραυγάς υπέρ της φιλελληνικής ταύτης δυνάμεως...*»³⁹ πράγμα που δυσαρέστησε τον Άγγλο διοικητή Λάρνακος διότι στον ύμνο της βασίλισσας της Αγγλίας κανένας δεν ζητωκραύγαζε.

Ήταν το πρώτο ομαδικό ξέσπασμα. Σίγουρα δεν υπήρχαν συνθήματα για απελευθέρωση και ένωση με την Ελλάδα όμως ο ενθουσιασμός, αυτά υπονοούσε. Η ταύτιση του πλήθους με το Ελληνικό ζήτημα δήλωνε πλαγίως και τους προσανατολισμούς των Ελλήνων Κυπρίων αλλά και την απόρριψη της Αγγλικής Αποικιοκρατικής Διοίκησης.

Μαζικότερη και πιο έντονη ήταν η διαδήλωση που έγινε στις 12 Μαΐου 1879 κατά την εορτή της επετείου των γενεθλίων της Βασίλισσας της Αγγλίας.

Η επέτειος στάθηκε ευκαιρία για τους Έλληνες Κυπρίους να εκφράσουν το πατριωτισμό τους. Πλήθος κόσμου των πόλεων Λάρνακας και Σκάλας πέρασε από τη μεγάλη οδό της πόλεως συνοδευόμενο από την Ευρωπαϊκή μουσική που παιάνιζε διάφορα Ελληνικά άσματα όπως το «Απ' τα κόκαλα βγαλμένη» «ολιγερόν και κοπτέρον σπαθί μου», «μαύρ' είν η νύχτα στα βουνά»⁴⁰ κτλ. Το πλήθος σταμάτησε κάτω από Ελληνικό Υ/Προξενείο: «ζητοκραυγάσαντες ζωηρώς και επανειλημμένως υπέρ της Ελλάδος και υπέρ της Ενώσεως των Ιωαννίνων μετ' αυτής». Τα ίδια επανέλαβαν και κάτω από το Γαλλικό Προξενείο: «*Η διαδήλωσις αύτη, γράφει στο ίδιο έγγραφο ο Πρόξενος, πρώτην φοράν γενομένη εν Κύπρω ενεποίησεν εις τας Αγγλικάς μεν Αρχάς σπουδαίαν αίσθησιν, εις τους Τούρκους δε απερίγραπτον λύπην... η διαδήλωσις αύτη, αποδεικνύει τρανώς ότι το αίσθημα του Ελληνισμού υπέρ του Μεγαλείου της Μητρός Ελλάδος, είναι θερμόν και ακμαίον, εις τας καρδίας των...*».

39. ΑΥΕ, 1879, 99/2, 128, 10/5/1879.

40. ΑΥΕ, 1879, 99/2, 132, 13/5/1879.

Η ψυχολογία των Κυπρίων μετά την αγγλική κατοχή

Ο Πρόξενος Βασιλειάδης (1876 - 1882) μάρτυρας μιας από τις πιο κρίσιμες καμπές της Κυπριακής Ιστορίας, παρακολουθούσε με πολλή αγωνία και ενδιαφέρον, μετέχοντας μάλιστα στην πορεία αυτή της διαμόρφωσης των έντονων εθνικών και πατριωτικών αισθημάτων των Κυπρίων και οι διαπιστώσεις του είναι σήμερα για τον Ιστορικό πολύ σημαντικές.

Γράφει χαρακτηριστικά τον Σεπτέμβρη του 1879, προς το Υπουργείο Εξωτερικών της Ελλάδας:

«... ενώ προ τεσσάρων ετών οι κάτοικοι της Νήσου και ιδίως των περιχώρων απέφευγον να ονομάζονται Έλληνες φοβούμενοι την μήνιν του πρώην ασιανού δυνάστου των, ήδη μετά παρρησίας κηρύττουν εαυτούς Έλληνας και μητέρα αυτών την προσφιλήν ημών Ελλάδα και αληθές μεν είναι εξοχώτατε, ότι υπέρ της αναπτύξεως του εθνικού τούτου φρονήματος παρά τοις Κυπρίοις συνέτεινον αι κατά το ενόν προσπάθειαι του ευσεβάστως υπογεγραμμένου ως κοινώς ομολογείται, αλλ' ούχ' ήτον συνετέλεσε κατά πολύ εις τούτο, η κακοδιοίκησις των στρατιωτικών Άγγλων Διοικητών, ήτις καταπιεστική και περιφρονιτική προς αυτούς εξ' αρχής εγέννησεν πολλά σκάνδαλα και κατά συνέπειαν τ' αδιάλλακτα των Χριστιανών μίση κατ' αυτών».⁴¹

Ο Κύπριος δεν έμενε ασυγκίνητος, όπως ήδη έχει αναφερθεί, από τα τεκταινόμενα στον χώρο των Βαλκανίων και πάντοτε έμπρακτα εκδήλωνε τα υπέρ της Ελλάδας συναισθήματά του. Πολλές φορές μάλιστα ο Έλληνας πρόξενος χρειάστηκε να συγκρατήσει τις εθνικές εξάρσεις των Ελλήνων του νησιού.

Μια τέτοια περίπτωση έχουμε τον Σεπτέμβρη του 1879, όταν οι Έλληνες Κύπριοι που παρακολουθούσαν με ενδιαφέρον τις ευρωπαϊκές ειδήσεις από τις εφημερίδες, διεπίστωσαν ότι οι μόνοι αντιπράττοντες την επιτυχή λύση του Ελληνικού ζητήματος ήταν οι Άγγλοι: Γράφει σχετικά ο Πρόξενος Βασιλειάδης:

«διεδόθη εξ επιστολών εξ Αλεξανδρείας ότι η Αγγλία εμμένουσα εις την ανθελληνικήν πολιτείαν της, ημπόδισε την επιτυχή λύσιν του ζητήματος, και ότι τούτου ένεκεν το Ελληνικόν Έθνος θέλει να διεκδικήσει τα καταπατούμενα ταύτα δικαιώματά του διά των όπλων, και ότι πολλοί εθελονταί κατήλθον εξ Αλεξανδρείας εις Ελλάδα ίνα συμμεθέξωσι του

41. ΑΥΕ, 1879, φάκελλος 99/2 έγγρ. Νο. 253, 18/9/1879 προς τον υπουργό εξωτερικών Θ. Διληγιάννην.

πολέμου. Αι ειδήσεις αύται... τοσούτον εξήψαν το μίσος των ενταύθα Χριστιανών κατά των Άγγλων και ήγειραν τον υπέρ της Ελλάδος ενθουσιασμόν των ώστε πλείστοι εκ των χωρικών αυτών παρουσιάσθέντες κατ' αυτάς προς εμέ εξήτησαν να τοις παρέξω τα μέσα να κατέλθωσιν εις την Ελλάδα και λάβωσι μέρος εις τον αγώνα. Ο υπογεγραμμένος όμως μή έχων ουδεμίαν οδηγίαν της Υ. εξοχότητος περί τούτου και θεωρώντας ειδήσεις αυτάς ως απλώς φήμας, χωρίς ν' αποθαρρύνω τους προς εμέ παρουσιασθέντας ελάλησα αυτοίς καταλήλως και διά γλώσσης επιφυλακτικής και απήλθον ευχαριστημένοι... καθ' ά παρετήρησα, εν περιπτώσει πολέμου, μέγα μέρος των κατοίκων της Νήσου ιδίως των χωρικών είναι προδιατεθειμένον να συμμεθέξη αυτού, αν μη συμβή τι απρόοπτον». ⁴²

Η εμπλοκή εδώ και των χωρικών αποδεικνύει ότι ο πατριωτισμός δεν ήταν μόνο θέμα των αστών και συνεπώς το φαινόμενο του εθνισμού-πατριωτισμού στο νησί δεν έχει καμιά σχέση με αστικές ιδεολογίες ούτε και συγκινούσε μόνο την «ελίτ» και την άρχουσα τάξη.

Αντίθετα, γίνεται φανερό ότι η περιορισμένη έως απαγορευμένη κυκλοφορία Ελληνικών εφημερίδων από τους Άγγλους αποικιοκράτες, για λόγους τιθάσευσης ή μάλλον στραγγαλισμού της Ελληνικότητας, δεν φαίνεται να φέρνει αποτέλεσμα αφού ο λαός ενημερώνεται και διαμορφώνει άποψη από επιστολές συγγενών από το εξωτερικό.

Η ταύτιση των Ελλήνων Κυπρίων με τον μητροπολιτικό κορμό, πραγματικά δεν τους αφήνει να σκεφθούν κυπροκεντρικά. Η «επανάστασή» τους ενάντια στο άδικο δεν έχει σχέση μόνο με το νησί τους αλλά με τον Ελληνισμό ολόκληρο και η πατριωτική συμπεριφορά τους περνάει μέσα από τη χοάνη της αλυτρωτικής ιδεολογίας. Είναι πρόθυμοι να κάνουν τις μεγαλύτερες θυσίες για την Ελλάδα. Ο Πρόξενος με σύνεση τους συγκρατεί στη συγκεκριμένη περίπτωση, όπως θα κάνει και εννέα μήνες αργότερα.

Η αίσια λύση του Ελληνικού ζητήματος έδωσε μεγάλη χαρά στους Έλληνες Κυπρίους που αυθόρμητα θέλησαν να κάμουν και νέες διαδηλώσεις υπέρ της Ευρώπης:

«ηθέλησαν να προβώσιν εις νέας υπέρ της Ευρώπης διαδηλώσεις· δια να μη παρεξηγηθώσιν όμως γράφει ο πρόξενος, παρεκάλεσα τους σπουδαιότερους εξ αυτών, όπως απέχωσιν επί του παρόντος τούτων (των διαδηλώσεων) τουθ' όπερ και απεδέχθησαν». ⁴³

42. ΑΥΕ, 1879, 132, 13/5/1879.

43. ΑΥΕ, 1880, 99/2, 207, 24/6/1880.

Αξίζει να αναφερθεί ότι οι εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων Κυπρίων είχαν γίνει αντικείμενο πολιτικής εκμετάλλευσης από τα αγγλικά κόμματα της εποχής εκείνης. Έτσι οι θέσεις των ηγετών του φιλελευθέρου κόμματος περί Κύπρου που δημοσιεύτηκαν στην εφημερίδα *Κλειώ της Τεργέστης*:

*«Κατενθουσίασαν, σύμφωνα με τον Η. Βασιλειάδη, ως ήτον επόμενον τους ενταύθα ομογενείς ων τινές δημοσία πλέον και άνευ επιφυλάξεων, εκφράζονται τον διακαή αυτών πόθον του να ενωθώσι μετά της μητρός των Ελλάδος...».*⁴⁴

Η στάση αυτή όμως των Ελλήνων Κυπρίων προκαλούσε, όπως ήταν επόμενο, τις Αγγλικές Αρχές του νησιού που πολύ απείχαν από του να θεωρούνται φιλελληνικές:

*«Αι Αγγλικάι της Νήσου αρχαί μισελληνικάι ως γνωστόν αν και οικτείρωσιν ως ήκουσα τας περί Ενώσεως ταύτας ιδέας των Νησιωτών μετά της Ελλάδος, μέμφονται ουχ, ήτον τους φιλελευθέρους και ιδίως τους Γλάδσωνα, Αρτιγκτον και λοιπούς φιλέλληνας Άγγλους ως ενθαρρύνοντας δια των αγορεύσεών των αυτούς, ίνα επιζητήσωσι δήθεν πράγματα ακατόρθωτα».*⁴⁵

Πέρα όμως από τις αναφορές του Προξένου, μαρτυρίες μπορεί κανείς να εντοπίσει στις εφημερίδες της εποχής καθώς επίσης και σε έργα ιστορικών και άλλων συγγραφέων.

Το 1880 στάλθηκαν⁴⁶ στην Κύπρο δύο αξιωματικοί του Ελληνικού στρατού (ο Κύπριος Χατζηϊωάννου, Ταγματάρχης και ο λοχαγός Πετμεζάς) για να αγοράσουν ημίονους. Η άφιξή τους στο νησί ενεργοποίησε αυθόρμητες ενέργειες των Κυπρίων για συλλογή εθνικών εράνων, για να αγορασθούν μ' αυτά τα χρήματα οι ημίονοι. Άπειρα συγκινητικά περιστατικά συνόδευσαν την συλλογή εκείνη:

«Εις αστυφύλαξ, έχων ως μόνην περιουσίαν δύο λίρας, προσήνεγκε τη επί των εράνων επιτροπή της Λάρνακος την μίαν και εδήλωσεν, ότι ήτο έτοιμος να υπηρετήσει και ως μαχητής της πατρίδος. Δύο εργάται ενός αρτοποιείου, ους η επιτροπή παρείδε, μετά δακρύων παρετήρησαν αυτή: «Κύριοι ελησμονήσατε ότι είμεθα και ημείς Έλληνες; Αν δεν έχομεν να δώσωμεν χρήματα δίδωμεν όμως την ζωήν μας υπέρ της πατρίδος

44. ΑΥΕ, 1880, 99/2, 114, 1/4/1880.

45. Οα.

46. Μιχαλοπούλος Φάνης, «Αγώνες και Δίκαια των Κυπρίων», *Νέα Εστία* (Χριστούγεννα 1954), 635.

μας» και λύσαντες αμφότεροι τα χρηματοθυλάκιά των εκένωσαν αυτά εις τον σάκκον της επιτροπής. Χωρικός τις παρ' ου εξήτουν ν' αγοράσωσι τον ημίονόν του μαθών, ότι πρόκειται περί της Ελλάδος «τότε, λέγει, ας τραφώσι με χόρτα τα πέντε παιδιά μου χαρίζω το ζώον μου εις το έθνος». ⁴⁷

Τελικά με τα χρήματα του εράνου αγοράσθηκαν 118 ημίονοι. Έτσι φεύγοντας από το νησί οι Έλληνες αξιωματικοί έπαιρναν μαζί τους 250 ημιόνους αφού είχαν κι αυτοί αγοράσει 132 άλλους.

Τους δύο αξιωματικούς όμως συνόδευαν και 150 περίπου Κύπριοι εθελοντές, με σημαία που είχε κεντημένα επάνω της το εξής: «*Η Κύπρος τη μητρί Ελλάδι, 1880*». Περπατώντας δε μετά την άφιξή τους από τον Πειραιά προς την Αθήνα:

«Παρακολουθούμενοι υπό πλήθους πολλού αναμένοντος την άφιξην αυτών ζητοκραυγάζοντας και επευφημούμενοι υπό των κατοίκων έφθασαν προ της πλατείας των ανακτόρων ην κατεπλημύρησαν περί τας 4 χιλιάδας ανθρώπων...». ⁴⁸

Σύμφωνα δε με άλλες πληροφορίες ήσαν τότε έτοιμοι να αναχωρήσουν για την Ελλάδα και άλλοι πολλοί εθελοντές.

Οι επιτυχίες της Ελλάδος στο εθνικό θέμα ενθαρρύνουν ακόμα περισσότερο τους Κυπρίους να διατρανώσουν τον πόθο τους για ένωση με την Ελλάδα. Η είσοδος λόγου χάριν του Ελληνικού στρατού στην Ήπειρο ενθουσίασε τους κατοίκους της Λεμεσού που συνδυάζοντας το γεγονός με πληροφορίες από την Αγγλία ότι ο πρωθυπουργός Γλάδστων σκεπτόταν να παραχωρήσει την Κύπρο στην Ελλάδα πρότειναν στον Έλληνα Υ/Πρόξενο: να «έλθη ει δυνατόν επίκουρος εις την κατ' επανάληψιν προς την Αγγλική Κυβέρνησιν διατυπωθείσαν περί ενώσεως μετά της Ελλάδος, επιθυμίαν των και ότι είσιν αποφασισμένοι να εργασθώσιν επιμόνως, πλήν συνετώς προς εκπλήρωσιν ταύτης...». ⁴⁹

Αρχίζουν πια, οι Κύπριοι να διεκδικούν φανερά Ένωση «μετά της μητρός Ελλάδος». Από την εφημερίδα «Νέον Κίτιον» μαθαίνουμε ότι τον Ιούλιο του 1881 υπογράφηκε στα Λεύκαρα κάποιο ενωτικό υπόμνημα,

47. Μιχαλόπουλος Φάνης, ό.ά.

48. Εφημερίδα *Αλήθεια* 19/31 (Δεκέμβριος 1880), σ. 4.

49. *ΑΥΕ* 1881, φακ. 4/2, αρ. 98, 28 Ιουνίου 1881, Υ/Πρόξενος Λεμεσού προς Πρωθυπουργό Α. Κουμουνδούρον.

που σε κάποιο σημείο του αναφέρει «...μόνον εν τη μετά της μητρός Ελλάδος Ενώσει...». ⁴⁹

Σχετικά με την ενέργειά τους αυτή και τις αντιδράσεις των Άγγλων, οι Λευκαρίτες αποστέλλουν το πιο κάτω σημαντικότερο άρθρο:

«Εν Άνω Λευκάροις τη 2/14 Αυγούστου 1881.

Κύριε Συντάκτα του «Νέου Κιτίου».

Το διά το παγκύπριον υπόμνημα πληρεξούσια καλυφθέντα υπό πολυπληθών υπογραφών άνω και Κάτω Λευκάρων, Σκαρίνου και Οράς, εστάλησαν προς την επιτροπήν της Επαρχίας Λάρνακος. Το ευχάριστον δε είνε ότι και οι συγχώριοι ήμών οθωμανοί κατανοήσαντες ότι εισί μεν οθωμανοί την θρησκείαν, αλλ' Έλληνες Κύπριοι το γένος και αποβάλλοντες ας περί Ελλάδος είχαν εσφαλμένας ιδέας, προθύμως οι πάντες, προεξάρχοντος μάλιστα του Μουλλά των υπέγραψαν το υπόμνημα και εγκαρδίως ηυχήθησαν υπέρ της παλιγγενεσίας της κοινής ημών πατρίδος.

Εντούτοις Άγγλοι τινές εκ Λάρνακος απέστειλαν εις τα «Ημερήσια Νέα» ότι δήθεν, καθ' ας, ο εις Λεύκαρα αποσταλείς αστυνομικός υπάλληλος συνέλλεξε πληροφορίας, ημείς υπεγράψαμεν ψήφισμα υπέρ της Ενώσεως ημών μετά της μητρός Ελλάδος, υποκινηθέντες υπό τινών φιλοπάτριδων εν Λάρνακι διαμενοντών ή κάλλιον ειπείν, κατά την γνώμην των Άγγλων, υπό της Ελληνικής προπαγάνδας. Διαμαρτυρόμεθα εντόνως, κατά της νέας ταύτης διαβολής, δι' ής πειρώνται να παραστήσωσιν ημάς εις τον έξω κόσμον ως μηδεμίαν του εθνισμού ημών συναίσθησιν έχοντας αλλά νευρόσπαστα κινούμενα κατά την Βούλησιν άλλων. Οι αγρόται της Κύπρου, οι γνήσιοι ούτοι Έλληνες, οι εν μέσω τοσούτων πολιτικών καταιγίδων αμείωτον διφυλάξαντες το εθνικόν αυτών φρόνημα, ένα μόνον πόθο έχουσιν, ως τούτο πολλάκις διεκήρυξαν, την μετά της Μητρός Ελλάδος Ένωσιν της πολυπαθούς αυτών Νήσου. Προσκαλούμε δε τους αμφισβητούντας την αλήθεια ταύτην ν' αναγνώσωσιν το παγκύπριον υπόμνημα και την φιλελευθέραν του Γλάδστωνος Κυβέρνησιν παρακαλούμεν να ερωτήση περί τούτου επισήμως τον Κυπριακόν λαόν, όπως μη διαβάλληται εν των μέλλοντι υπό του τυχόντος, και παρεξηγώνται τα αισθήματά του. Ταύτα δε προς το παρόν, μέχρις ότου αυτά τα πράγματα φιμόσωσι τους κρώζοντας». ⁵¹

50. Εφημερίδα Νέον Κίτιον άρ. 10 (26/8 Ιουλίου 1881), σ. 3, στήλη 3.

51. Νέον Κίτιον αρ. 113 (21/2 Σεπτεμβρίου 1881), σ. 3, στήλη 1.

Το αξιοσημείωτο από το δημοσίευμα τούτο, είναι το γεγονός ότι οι Τούρκοι Λευκαρίτες ενθουμούνταν ακόμη την ελληνική καταγωγή τους και συνυπέγραψαν ανεπιφύλακτα το ενωτικό δημοψήφισμα μαζί με τους χριστιανούς συγχωριανούς τους.

Θα πρέπει στο σημείο αυτό να εντοπισθεί και μια άλλη πτυχή της κοινωνικής ζωής του τόπου. Πολλοί «λινόπάμπακοι» (εξισλαμισμένοι Χριστιανοί) άρχισαν, μετά την κατοχή της Κύπρου από τους Άγγλους, να επιστρέφουν⁵² στον Χριστιανισμό. Όσοι επέστρεφαν, εθεωρούσαν τους εαυτούς τους όχι μόνο χριστιανούς αλλά και Έλληνες.

Οι Άγγλοι που ήθελαν το μουσουλμανικό στοιχείο να λειτουργεί ως αντίβαρο στις εθνικές διεκδικήσεις των Ελλήνων του νησιού προσπάθησαν να ανακόψουν⁵³ το κύμα επιστροφής στον Χριστιανισμό με διάφορους τρόπους.

Έτσι ενώ από το 1878 μέχρι το 1881 παρατηρούνται συνεχείς, και μερικές φορές, μαζικές επιστροφές,⁵⁴ μετά τη χρονιά αυτή το φαινόμενο μειώνεται στο ελάχιστο, συνεχίζεται όμως μέχρι τις αρχές του 20ου αιώνα.

Είναι γεγονός ότι το 1881 είχε σηματοδοτήσει αλλαγές στην Πολιτική των Άγγλων απέναντι στους Έλληνες του νησιού και την έντονη πατριωτική τους στάση με στόχο πάντα την τιθάσευση και την αναχαίτιση αυτή της στάσης.

Μεταξύ άλλων, ως μέτρο προς το σκοπό αυτό μπορούμε να θεωρήσουμε και την ενίσχυση της έντονης τουρκικής προπαγάνδας⁵⁵ που θα παρατηρηθεί από το καλοκαίρι του 1882 και εξής.

Η έντονη ανθελληνική στάση των Άγγλων τα πρώτα χρόνια της κατοχής συσπείρωσε τους Ορθόδοξους Χριστιανούς του νησιού και διαδραμάτισε σίγουρα καθοριστικό ρόλο στην εξύψωση του εθνικού αισθήματος τα χρόνια που ακολούθησαν.

52. Σαμάρια Παρασκευά, *Η Ελληνική καταγωγή των Τουρκοκυπρίων - Εξισλαμισμός - Τούρκικος Επεκτατισμός* (Αθήνα 1987), σ. 23 κ.ε. όπου και βιβλιογραφία σχετική.

53. *Οα*, σ.σ. 24, 25.

54. *Οα*, σ. 25.

55. *Οα*, σ. 27.

ΣΥΝΗΜΜΕΝΑ

α) Αριθ. Πρωτ. 251
Συνημ.1

Εν Λεμεσώ την 31 Μαρτίου 1879.

Κύριε Υπουργέ,

Ευχάριστον γεγονός και καθ' όλα/άξιον της του Έλληνος ευσταθίας και/αξιοπρεπείας όπερ χθες και σήμερα λαμ-/βάνει χώραν σπεύδω να φέρω εις γνώσιν/υμών Κύριε υπουργέ προς αγαλ/λίαισιν.

Προς τον Άγγλον Καϊμακάμην αντι-/συνταγματάρχην του Μηχανικού Κ. Κολόμβον/Ουάρρεν ενεχειρίσθη χθες μύνησις κατά/τινός της Αστυνομίας Διερμηνέως όστις ύβρισε/το Ελληνικόν έθνος.

Η μύνησις ήταν υπογεγραμμένη από Έλληνας/υπηκόους της Α.Μ. του Βασιλέως ημών και/από υπηκόους του Σουλτάνου Έλληνας επίσης.

Ο κ. Ουάρρεν έχων φαίνεται πληροφορηθεί περί της εγχειρίσεως της/μυνήσεως την αλήθειαν και θέλων μεν/να δώση ικανοποίησιν κατόπιν των όσων/είχε λάβει οδηγιών εν γένει μετά την/εν τη βουλή των κοινοτήτων συζήτησιν της 17/29 Μαρτίου αλλ' αφ' ετέρου μη θέλων διά της τιμωρίας του υβριστού, των Ελλήνων ικανοποίηση, σιωπηρώς και τους μη/ηπηκόους Έλληνας μυνητάς αναγνωρίζων/ούτε εμμέσως και τους ραγιαδάς ως Έλληνας/ητήσατο ο Άγγλος Καϊμακάμης λέγω από/τον εγχειρίσαντα την μύνησιν πληροφορίας/ποίοι και πόσοι εκ των υπογραψάντων είναι/υπήκοοι Έλληνες. Επειδή δε εκείνος ενίστατο/λέγων ότι πάντες είμεθα Έλληνες, καθότι/πάντες είμεθα Κύπριοι και ότι ήθελε να/κάμη την διάκρισιν ο Κ. Αντισυνταγματάρχης/απεφήνατο διαρρήδην ότι τους μεν Κυπρίους/δεν θεωρεί Έλληνας, καλεί δε και μόνον τους/υπογράψαντας την μύνησιν υπηκόους Έλληνας/να υποστηρίξωσιν αυτή.

Άμα διεδώθη η τοιαύτη του γενναίου/τούτου αξιωματικού απόφαση πάντες ομοθυ-/μαδόν υπηγόρευσαν και εγράφη εν των/περιβόλω της εκκλησίας εν αντιγράφω συνημμένη διαμαρτυρήσις, ης εγώ εμετρίασα/το απότομον και την υπέγραψαν άχρι/σήμερα περί τους εκατόν τεσσαράκοντα.

Τα κατόπιν θέλω υποβάλει υμίν
δια πρώτου ταχυδρομείου.

Ευπειθέστατος

Ο Διευθύνων

Γ. Σ. Μενάρδος

Προς το Εξοχώτατον Κύριον
Κύριον Θεόδωρον Π. Δηλιγιάννην
Υπουργόν επί των Εξωτερικών
κτλ. κτλ. κτλ.

Εις Αθήνας.

β) Προς την Α. Εξοχ. τον Αντισυνταγματάρχην Βάρρεν
Διοικητήν του Διαμερίσματος Λεμεσού

Πληροφορηθέντες παρά του προς την Υ. εξοχ. επιδόντος/ την κατά του Σεβασλή αναφοράν Κυρίου Σώζοντος Α. Λοΐζου, ότι προσκαλείτε/ τους την αναφοράν υπογράψαντας υπηκόους του Ελληνικού Βασιλείου/ όπως αναδείξωσι τας κατά των Ελλήνων εξενεχθείσας ύβρεις υπό τους διερμη-/ νέως κ. Σεβασλή, καθόσουν αι ύβρεις αυτού μόνον αυτούς προσβάλλουσιν/ ημάς δε ουχί, ως Κυπρίους μόνον και ουχί Έλληνας, λαμβάνωμεν την/ τιμήν να καθυποβάλωμεν προς την Υ. Εξοχ. ότι όντες υπήκοοι της Υ. Πύλης/ Έλληνες την τε καταγωγήν, την θρησκείαν, τα ήθη και έθιμα και την γλώσσαν/ θεωρούμεν και ημάς αυτούς προσβεβλημένους, δια και καθιστώμεν πληρεξουσίους ημών/ τους κ.κ. Π. Μορίδην και Π. Μουγκάστερ όπως εγχειρίσωσι υμίν την παρούσαν/ και υποστηρίξωσιν αυτήν δια ζώσης.

Ευλεπιστούντες ότι η Υ. Εξοχ. δεν θέλει απαξιώσει να λάβη υπ' όψιν/ την θερμήν και δικαίαν ημών αίτησιν.

Υποσημειούμεθα

(έπονται 143 υπογραφαί)

Λεμησός την 29/10 Απριλλίου 1879

γ) Προς την Α. Εξοχώτητα τον Αντισυνταγματάρχην Βάρρεν
Διοικητήν του διαμερίσματος Λεμεσού.

Μετ' εγκαρδίου λύπης αλλά και πολλής αγανακτήσεως, σπεύδομεν/ οι υποφαινόμενοι να υποβάλωμεν τη Υ.Εξοχ. τα δίκαια και εύλογα πα/ ράπονα ημών κατά του διερμηνέως Σεβασλή προσβάλλοντος και ανα/ φανδόν/ εμπαιζοντας το ημέτερον έθνος δι' ύβρεων προκαλουσών άκραν αγανάκτησιν/ μεθ' ήν και ρήξεις επίκεινται αίτινες πιθανόν να εμβάλωσιν την Σεβ. Κυβέρνησιν/ εις ενοχλήσεις.

Πολλάκις ο ρηθείς διερμηνεύς έδωσεν αφορμάς τοιούτων ρήξεων/ άς

πάς τις προσεπάθει να αποφύγη μη επιθυμών να εμβάλη την Κυ-/βέρνησιν εις ενοχλήσεις. Αλλ' η αφόρητος πλέον καταστάσα αυτού συμπεριφορά/κακάς έξει συνεπείας εάν δεν ληφθή η δέουσα φροντίς όπως ο άνθρωπος ούτος/τιμωρηθή προσηκόντως προς δικαίαν ικανοποίησιν του δημοσία υβρισθέντος/γένους ημών.

Ελπίζοντες όθεν ότι η. Υ.Εξοχ. λαμβάνουσα υπό σπουδαίαν έποψιν/τα δίκαια παράπονα ημών κατά του ρηθέντος διερμηνέως θέλει δείξει και/κατά την περίπτωσιν ταύτην τα δίκαια αισθήματα της.

Διατελούμεν την Υ. Εξοχ. ευπεισθέστατοι
(έπονται 82 υπογραφαί).

Λεμησός 25/6 Απριλίου 1879.